

KİTABIYAT

Fernand Braudel *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Paris 1949, p. 1160.

Philippe II. devrinde (1556-1598) Akdeniz memleketlerinin tarihini yazmağı kendisine mevzu intihap etmekle Prof. Braudel, Osmanlı İmparatorluğu tarihinin en büyük bir devrinin en mühim mes'elelerini bütün Akdeniz memleketlerine şamil bir plân içinde vaz ve mütalâa etmek istemiştir. Bu suretle tetkik mevzuu olarak seçilmiş olan ve bizim için büyük bir ehemmiyeti bulunacağı aşikâr olan bir devir ve sahanın zengin arşiv malzemesiyle ve yeni bir tarih anlayışıyla işlenmiş olması ise burada tetkik mevzuu etmek istediğimiz esere büyük bir kıymet bahşetmiş bulunmaktadır.

1. Yeni bir tarih anlayışı: Prof. Braudel'in böyle bir devir ve sahayı etüd mevzuu olarak seçmekle giriştiği teşebbüsün azamet ve ehemmiyetini belirtebilmek için, mülhem olduğu tarih anlayışının orijinalligi ile kullandığı metod ve malzemenin hususiyetlerini kısaca kaydetmemiz de icap etmektedir:

Evvelâ şurasını tebarüz ettirmek lâzım gelir ki, müellifin tasarladığı tarzda XVI. asrın ikinci yarısında Akdeniz memleketlerinin umumî tarihi, şimdiye kadar umumî tarih serilerinde görmeğe alışık olduğumuz şekliyle, küçük veya büyük her memleket veya siyasî teşekkülün kadrolarını esas kabul eden ve bütün devletlerin ayrı ayrı tarihlerini yan yana sıralamaktan ibaret kalan ve

milletlerden ziyade millî hükümdâr sülâlelerinin tarihini yazmak usulünün geriye kalmış itiyadlarını devam ettiren ananevî bir umumî tarih değildir. Burada tetkik ettiğimiz eserin getirdiği yeniliklerden en büyüğü, siyasî ve hatta daha mühimmi dinî ve kültürel bütün hudutların büyük bir cesaretle ilga edilmiş olmasıdır.

Filhakika, XVI. asrın ikinci yarısında hristiyan veya müslüman bütün Akdeniz memleketlerinin (içtimaf veya iktisadî) aynı problemlerinin tesiri altında, aynı zaruret ve kanunlara tabi olarak yaşamış olduklarını ve bu bakımdan bir bütün olarak tetkik ve mütalâa edilmeleri lâzımgeldiğini kabul etmekle müellif, ortaya çok büyük ve feyizli bir çalışma faraziyesi koymuş bulunmaktadır. Fikrimizce, iktisadî ve içtimaf meselelere ehemmiyet veren bir tarihçilik için, küçük veya büyük siyasî teşekküllerin hudutlarından taşarak, coğrafi veya iktisadî az çok büyük bir vahdet arzeden geniş sahaları bir arada ve bir bütün olarak tetkik etmek zarureti vardır. Sosyal veya ekonomik buhranların veya teknik terakkilerin ekseriya, mevzii hareketler olmayıp, hakikî sebep ve mahiyetleri ancak geniş sahalarda içinde bütün vüs'atleri ile mütalâaları sayesinde meydana çıkabilecek olan milletlerarası şümulü hadiseler olduğu bir hakikattir. Sadece siyasî ve hatta askerî hadiselerin ilmî bir şekilde izahı işinin bile, bu işle uğraşan tarihçide kâfi derecede bir ufak genişliğine ve bol malzeme üzerinde mukayese kabiliyetine, teknik, ekonomik, malî... bütün

diğer sahalarda ve komşu memleketlerin tarihinde olup bitenlerle ilgilenmek melekmesine bağlı olduğu şüphesizdir.

Bu hakikatlerin bilhassa Türkiye tarihi üzerinde uğraşanlar tarafından anlaşılması bizim için büyük bir ehemmiyeti haizdir. Bu sebeple, *Osmanlı tarihini dış âleminden tecrid edilmiş kapalı bir muhitte, yalnız kendi zâti inkışaflarının mantrığı içinde, müstakil bir varlık gibi mütalâa ve izah etmenin mümkün olmayacağı* kanaatının, burada tedkik mevzuu ettiğimiz eserden çıkarılacak en büyük neticelerden biri olmasını temenni ederiz.

Prof. Braudel'in bu plânda bir eseri tasavvur edip yazabilmek için *hususî bir tarih anlayışından* mülhem bulunduğunu yukarıda izah ettik. Şimdi; bu anlayışın diğer bazı hususiyetlerini de gözden geçirebiliriz.

Bu anlayış tarzına göre, tarihinin vazifesi, büyük adamların ve Devlet reislerinin tarihi nasıl yaptıklarını, yaratıklarını değil; belki de tarihin insanları nasıl şekillendirdiğini göstermeğe çalışmışlardır. Bu sebeple, unumiyetle yapıldığı tarzda, harpler ve muahedeler gibi *üzerine bir tarih etiketi koymak mümkün olan büyük ve bariz vak'aları ve kahramanların şahsî tesir ve hareketlerini tetkik edecek yerde, halk yığınlarının her günkü hayatlarında gürültüsüz patırdısız ceryan eden bir takım isimsiz hadiselerin devamlı neticelerini aramak lâzımgelmektedir.*

Prof. Braudel kitabının birinci kısmına (s. 1-309) «*tarihi olaylar üzerinde muhitin hissesi*» (La part du milieu) ismini vermiş ve orada XVI. asrın ikinci yarısında Akdeniz bölgesinde coğrafi muhit ve tabiat kuvvetleriyle insanların mücadelesinin umumî durumunu gözden geçirmiştir. İkinci kısımda (s. 309-716) ekonomi ve cam'iyet hayatı, ticaret ve münakale, fiyatlar, umumî bir tarzda harp şekilleri, imparatorlukların ve medeniyetlerin imkânları ve zaafı ilâh...

gibi kolektif ve isimsiz bir kader mevzuu olan olaylardan bahsetmiş ve ancak üçüncü kısımda (s. 723-1089), unumiyetle tarih kitaplarında görmeğe alışık olduğumuz şekillerile, mühim hadiselerden, yani siyasi ve askerî meselelerden ve devlet adamlarının icraatından bahsetmiştir.

Müellifin kitabının birinci kısmında, XVI. asrın ikinci yarısında Akdeniz memleketlerinde yaşayan insanların (teknik, iktisadî teşkilâtın ve nüfus vaziyetinin o günkü durumunda) tabiat kuvvetleriyle olan münasebetlerinin şekli hakkında vermiş olduğu malûmat, tarihi hadiseleri izah ve tenvir bakımından mühim bir görüş tarzının ifadesidir. Bu faslın sonunda fikirlerini hülâsa eden müellife nazaran, tarihi problemleri mâkul (intelligent) bir Beşerî Coğrafya ilminin görmek istediği şekilde, coğrafi mekân içinde mütalâa ve münakaşa etmek lâzımdır. Bu suretle *tarih, bir bakıma, bu günkü beşerî coğrafyanın sahip olduğu ruh ve metodlarla mazide muayyen bir devre teveccüh etmesi ve âdeta zaman içinde geriye doğru* (retrospective) *bir beşerî Coğrafya* meydana getirmesi lâzımdır.

Tavzihe bile hacet yoktur ki, müellifin bu fasılda *geniş manâda* coğrafi âmillerin tavsif ve tayinine vermiş olduğu ehemmiyet, onu *coğrafi bir kaderciliğe* sevk etmiş olmaktan çok uzaktır. Zira bu fasılda daha ziyade, *muhitin arzettiği imkân ve mukavemeler karşısında insanın bu muhite intibak hususunda gösterdiği gayretlerin ve bu gayretler neticesinde insan eliyle kurulan ekonomi ve cemiyet şekillerinin mahiyeti tedkik edilmektedir.* Bu bakımdan müellif, tarihte coğrafyanın (kendisinin anladığı manada hususî bir şekilde) kullanılış tarzını, «*géohistoire*» gibi yeni bir terimle ifade etmeğe çalışıyor ve türlü bakımlardan mahzurlu gördüğü eski «*géopolitique*» istilâhını kullanmaktan kaçınıyor.

2. Müracaat edilen kaynakların hususiyeti ve tarih işçiliğinde yenilikler: Burada tahlil ettiğimiz eserin tarih ilminin vazifelerini anlayış tarzında ve tarihe mevzu olarak seçilen meselelerin tetkiki hususunda kullandığı metodların haiz bulunduğu yenilikler yanında *kullanılan malzemesinin mühim bir kısmının doğrudan doğruya bizzat müellif tarafından arşivlerden toplanmış vesikalardan ibaret bulunması* da esere bir kıymet ve orijinallik vermiştir.

Gerçekten Prof. Braudel'in tedkik ettiği tarihî mevzular o kadar yenidirler ki, onları şimdiye kadar yazılmış olan tarih kitaplarından ve vesika neşriyatı koleksiyonlarından kolayca derlemek çok defa mümkün olamamaktadır. Bu vaziyette müellif, kendi görüş tarzı bakımından hakikî bir delil teşkil edebilecek kıymette olan bazı vesikaları Akdeniz memleketleri arşiv depolarından bizzat kendisi toplamak mecburiyetinde kalmış ve hayatının en verimli 20 yılını bu arşivlerde vesika aramakla geçirmiştir. Kitabın sonunda bu arşivlerin ve bu arşivlerde tedkik edilmiş olan vesika serilerinin isim ve numaraları vardır (s. 1100-1119). Bu listelere nazaran, müellif, Akdeniz memleketlerinin arşivleri içinden yalnız Türkiye arşivlerini gözden geçirmemiştir (s. 1102). Müellif bu hali kendi eseri için bir zaf sebebi telâkki etmekte ve Türk tarihçilerinin bu hazinelerin muhtevâlarını kıymetlendirecek ve dünya ilim âlemine tanıtabilecek neşriyat yapmamış olmalarına üzülmemektedir. (s. 892, 907, 1008 ve 1101).

Bu suretle, son derecede geniş yeni bir programla giriştiği terkip faaliyeti bazan kullandığı malzemenin en basit şekillerini (inşa edeceği binanın harç ve tuğlasını da kendisi hazırlamak mecburiyetinde kalan bir mimar gibi) kendisi bulmağa mecbur kalan bu büyük tarih ustasının, uğradığı büyük vakit ziyayı dolayısıyla, eserinin terkip

kıymetinden hiç kaybetmemiş olmasını ancak sahibinin malik bulunduğu *büyük tarihçi vasıflarına* atfedebiliriz. Bununla beraber, bu hususta ne kadar müşkil şartlarla karşılaşıldığını tecrübe ile pek iyi öğrenmiş olan müellifin, bu tarzda *küçük san'at sahiplerine mahsus* (petit artisan) bir usulle (muayyen bir işin başından sonuna kadar aynı insan tarafından yapılması usulü ile), yeni malzeme bizzat kendisi aramak ve işlemek mecburiyetinde kalan bir tarihçinin büyük ve sağlam inşalara varmasındaki müşkülât karşısında, *tarihçilerin günün birinde kalabalık ekipler halîne bir nevi fabrika istihsali yapabilecek şekilde teşkilatlanmağa doğru gideceklerini söylüyor*.

Müellifin izhar ettiği bu kabilden çok samimî temennilere uyarak, bu kitapta ortaya konan problemlerin XVI. asır Türkiye tarihi içinde, aynı ruh ve metodla işlenmesi işi, biz türk tarihçileri için zevkli olduğu kadar şerefli bir vazife teşkil edecektir.

XVI. asrın ikinci yarısında bütün Akdeniz memleketlerine şamil umumî hadiseler olarak müellifin tedkik ettiği çeşitli meselelerin hepsini bu küçük bibliyografya yazısında tedkik etmeğe imkân yoktur. Bu sebeple, biz burada, bu meselelerden yalnız bazılarını, Türkiye tarihi ile ilgileri bakımından kısaca kayıt ve işaret etmekle iktifa edeceğiz. Ayrıca, bu meseleler hakkında memleketimizde yapılmakta olan araştırmaların bugünkü durumu ve bazı tahminlerimiz hakkında kısaca notlar ilâve etmek suretiyle de, bu güzel kitabın ortaya koyduğu problemlerin bizim için ehemmiyetini, istidlâl tarzında ve metodundaki kuvveti belirtmeğe çalışacağız.

Şu halde, umumiyetle tarih kitaplarında görmeğe alışık olmadığımız orijinal bir plâna sahip olduğu için, hülâsa edilmesi güç olan ve pek çok yeni malûmatı ihtiva eden bu hacimli kitabın

tedkik ettiği ehemmiyetli meseleler için-
den üç ana mesele grubunu sırasıyla
gözden geçirelim :

3. XVI. asır boyunca Ak-
deniz memleketlerinde nü-
fusun durmadan artmış ol-
masının ortaya koyduğu
meseleler: Burada tedkik etmiş ol-
duğumuz eserde çeşitli hadiselerin izahı
sadedinde, demografik âmillere büyük
bir yer ayrılmış olduğu görülmektedir.
Müellif, âlimane tedkikler neticesinde,
bu hususta en mühim noktayı tesbit
edebilmiştir. :

a) XVI. asrın sonunda bütün Ak-
deniz memleketlerinin nüfus duru-
munu gösterir rakamlar toplanmış (s.
347-357),

b) XVI. asır boyunca, Akdeniz mem-
leketlerinde (bidayette sür'atle kabaran,
asrın ikinci yarısında da yükselmeğe
devam eden, fakat XVII. asırda azal-
mağa başlayan) devamlı bir artış mevcut
bulunduğu isbat edilmiştir (s. 272,
353-359)¹.

4. Amerika'nın keşfinden
sonra Avrupaya getirilmiş
olan külliyyetli altun ve gü-
müşün, Akdeniz memleketle-
rinin ekonomik ve sosyal
bünyesinde yaptığı tesirler:
Prof. Braudel, XVI. asrın ikinci ya-
rısında yeni dünyadan gelip Akdeniz
ekonomik bölgesine dahil olan kıymetli
madenlerin, bu bölgeye hangi ritm ile
ne miktarda geldiğini ve bu memleket-
lerin ekonomik hayatlarında vaki tesir-
lerinin neticelerini adım adım takip
etmeyi kendi çalışmaları için esaslı bir
hedef telâkki etmektedir.

Bu kadar mühim bir mevzu üzerin-
deki araştırmaları esnasında müellif,
İspanya'dan başlamak üzere *fiatların*,
gelen kıymetli maden miktarıyla müte-

*nasip olarak, her tarafta artmağa baş-
ladığını tesbit etmeğe çalışmış ve fiat-
larda müşahede edilen bu umumî yük-
seliş ile birlikte sosyal bünyede ve dev-
letlerin malî sistemlerinde vukua gelen
karşıtıklıkları tedkik etmiştir.*

Diğer mevzularda olduğu gibi, bu sa-
hada da diğer Akdeniz memleketleri için
lüzumlu yeni malûmatı tedarik etmek
hususunda büyük başarı göstermiş olan
müellif, *sıra Osmanlı İmparatorluğu*,
idaresi altında bulunan memleketlere
gelince, büyük müşküllere uğradığını
itiraf etmekte ve (haklı olarak) bu mev-
zuda Türk Arşivlerinin ihtiva etmesi
lâzım gelen vesikalara dayanan ciddi
eserlerin bu bölgedeki fiat hareketleri
ile malî buhranların tarihini aydınlat-
masını, kendi fikirlerinin izah ve isbatı
için lüzumlu bir iş telâkki ettiğini
belirtmiştir.

Muhterem Profesörün bu arzularına
Türk tarihçilerinin hemen cevap verecek
durumda bulunmadıklarını burada üzü-
lerek kaydetmek mecburiyetindeyim.
Yalnız, İspanya'dakiler kadar zengin ol-
mamakla beraber, lüzumlu tezikleri
yapabilmek için Türk Arşivlerinin کافی
miktarlı vesikayı ihtiva ettiğini ve ve-
sikalara dayanarak *yakın bir âtide arzu*
ettikleri etüdleri meydana koymanın
mümkün olabileceğini şimdiden kendi-
lerine bayan edebiliriz.

Prof. Braudel'in «inflation»un tesiri
altında fiatlardaki istikrarsızlık ve de-
vamlı yükseliş neticesi, bu devirde
zirai işletmelerinin gelişinde ve umumî-
yelle ziraat sahasında vukua gelen de-
ğişikliklere ait olmak üzere verdiği
malûmat da dikkate şayandır:

Zirai mahsul fiatlarının durmadan
yükselmekte olan diğer eşya fiatlarıyla
birlikte yükselmekte olması, zirai istih-
sali kârlı bir iş haline sokmuştur. *Top-*

¹ Bu hususta ileri sürmüştüğü
fikirlere ve o fikirlere karşı mütalaalarımız,
yine bu mecmuâda neşretmiş oldu-

ğumuz, «*Tarihi Demografi ve Osmanlı*
tarihi» isimli makalemizde bulunmaktadır.
Bk. s. 1—26.

rağa para yatırmanın ele geçen paranın kıymetini kaybetmesine karşı iyi bir garanti teşkil etmesi dolayısıyla da bu devirde ticaretle zenginleşmiş olan hurjuvalardan bir kısmının senyör mâlikânesi ve *arazi satın alarak ziraatle meşgul olması* temayülü artmıştır. Aynı sebeple, *toprak işlerine para döküp islah veya yeniden işlenecek sahaların açılması teşebbüsleri* de kârlı bir iş halini almış olacak ki, bu devirde *senyörlerin de topraklarını doğrudan doğruya büyük işletme halinde veya yarırcılıkla işletmeğe kalkmaları hububat, hayvan ve yün ticareti* ile meşgul olmağa başlamıştır. Prof. Braudel'in aynı temayülleri, XVI. asrın sonunda Türk işgali altında bulunan Balkan memleketlerinde de *çiftlikler rejiminin genişlemesi* ve bataklıkların kurutulması şeklinde tedkik ve mütalâa etmiş bulunması dikkate şâyandır. (s. 637-643)

5. Afrika'nın cenubundan dolaşan Hindistan deniz yolunun bulunmasının Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki tesirleri: XVI. asrın başından itibaren Ümitburnu yolu ile getirilmeye başlanan *Portekiz biberinin* Avrupa'ya yakın şark limanları yolu ile ve Venedik vasıtasıyla idhatı birdenbire öldürmemiş olduğunu biliyoruz. Prof. Brandel'in kitabını okuduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğundan geçen ve bu İmparatorluğun iktisadî tarihi bakımından büyük bir ehemmiyet arzeden *Şark ticaret yollarının XVI. asır boyunca eski avantajlı vaziyetlerini muhafaza için yaptıkları mücadelelerin ve devir devir elde ettikleri muvaffakiyetlerin bütün safhalarını ve sırlarını öğrenmiş oluyoruz.* Müellifin bu mühim mevzu üzerinde, türlü kaynaklardan ve bilhassa çok iyi tanıdığı Avrupa arşiv depolarından faydalanarak, bu devirde İstanbul, Roma, İskenderiye gibi merkezlerde faaliyette bulu-

nan *Portekizlilerin gizli haber alma servislerinin raporlarına*; İskenderiye, Beyrut ilâh... gibi muhtelif limanlardan *Venediğe sevkedilmek üzere yükletilmiş olan baharat hamulelerinin kıymet ve miktarlarına ait istatistik tablolarına* muhtelif Avrupa limanlarına ait *gümrük gelirlerindeki tahaavüllerini gösteren rakamlara dayanarak konuşmuş olması*, ileri sürmüş olduğu fikirlerin sağlamlığı ve kullandığı metodun kuvveti hakkında vermiş olduğu en güzel misallerden birini teşkil etmektedir. Bu rakamlara dayanarak Türkiye'den geçen ticaret yollarının, vakit vakit zuhur eden harpler ve diğer çeşitli arızalar dolayısıyla bazen kapanmış olmalarına rağmen, XVI. asır boyunca faaliyetine devam ettiğini ve hattâ bazan eskime yakını gelişmeler kaydettiği kabul edilebilir.

Gerçekten, müellifin haklı olarak belirttiği gibi, her iki yol arasında XVI. asır boyunca devam etmiş olan rekabette kat'i bir rol oynamış olan esaslı âmil yalnız *yolların kırsalığı veya nakliyat masraflarının azlığı* veya çokluğu değildir. Bu hususta *baharat ticaretinin ve nakliyatının her iki yol üzerindeki organizasyonu şekilleri ve ticaret usulleri* vakit vakit ön plânda bir ehemmiyet arzemiş olduğu gösterilmiş *baharat mübayaalarına karşılık ödenecek paranın veya satılabilecek eşyanın bol miktarda ve kolaylıkla tedarik edilip edilememesinin*, biberin kalitesinin, eski itibatların ve nihayet Avrupa'daki siyasi hâdiseler ve harplerle muvazî olarak, *bu işlerle meşgul olan kapitalist teşekküllerin mali durumlarının* da bu rekabette ehemmiyetli birer faktör olarak hisseleri tayin edilmiştir.

Bütün bu araştırmalardan sonra müellifin Osmanlı İmparatorluğundan geçen *Şark ticaret yollarının akıbeti* hakkında vardığı netice şudur :

Akdenizden geçen ticaret yollarının *temamiyle terk edilmesi*, 1600 senelerine

doğru Hollanda'lı (Felemenk'li) ve İngilizlerin Hind denizlerine hâkim olmasından sonra, *bu devletlerin baharatın istihsal ve istihlâk mntakalarını Portekizlilerden daha müessir bir şekilde kontrolleri altına almaları ve bu devirde Akdenizde zukur eden büyük para kıtlılığına karşı bu mülletlerin Hint pazarlarında istenildiği kadar bol gülmüş para ödeme suretiyle alıcı vaziyette bulunmaları neticesinde vaki olmuştur* (s. 447). Müellif, Hollandalı ve İngilizlerin, başka tip gemilerle ve çok daha başka esaslara dayanan ticaret usulleriyle evvelâ buğday, sonra da kalay, kurşun, demir, barut, top vesaire satmak için, bu asrın sonunda Akdenize gelmelerini ve Osmanlı İmparatorluğundan imtiyazlar (capitulation) almağa başlamalarını ve 1581 de Yakın Şark kumpanyasının kurulmasını da, *Akdenizdeki Venedik ticaretinin sona ermesinin* ve Akdeniz ölçüsünde büyük ehemmiyeti olan diğer mühim iktisadî tahavvüllerin mühim âmîl ve alâmetlerinden biri olarak enteresan bir şekilde tedkik etmiş bulunmaktadır.

Tabiatıyla, *Prof. Braudel'in* şark ticaret yollarının tarihi hakkında ileri sürdüğü bu kıymetli fikirlerin, Osmanlı İmparatorluğu Arşivlerinde bugün muhafaza edilmekte olan diğer vesikaların verdiği malûmatın ışığı altında teyit ve izah edilmesi (*dıştan görünüşe göre* ve yabancı kaynaklardan faydalanarak değil, içten duyulduğu şekliyle aydınlatılması) işi, mühim bir teşebbüs halinde ortada durmaktadır. Müellif kitabında, *bu yolların kaderinin taayyün ettiği sıralarda Osmanlı İmparatorluğunun takındığı vaziyeti, alınacak tedbirlerin tayini hususunda geçirdiği tereddütleri Hint denizlerinde Portekizlilerle yaptığı mücadelelerde rastladığı müşkülâtın teknik, malî, askerî ve siyasi cephelerini, bu asır zarfında İran'da yapılan harplerle Hind Deniz yollarına hâkim olmak ihtiyacı arasındaki münasebetler gibi*

meseleleri gayet iyi bir şekilde vaz' ve münakaşa etmiştir. Fakat Akdeniz ticaret yollarının terkedilmesinin gerek sebeplerini ve gerekse neticede Akdeniz memleketlerinde meydana gelmiş olan iktisadî çöküşün neticeleri daha ziyade Venedik Arşivlerine ve Venedik'teki akislerine göre tasvir edilmiştir. Bu yolların terk edilmesinin Osmanlı İmparatorluğunun iktisadî ve malî bünyesinde doğurması tabii olan buhranları ve bu buhranların muhtelif sahalardaki akislerini mümkün olabildiği kadar yakından ve içten takip ve tasvir etmek, bundan sonra Türk Tarihçilerinin üzerinde büyük bir alâka ve ısrarla duracakları bir mevzu olacaktır.

6. Bu devirde sefalet ve eşkiyalığın bütün akdeniz memleketlerine şamil bir hadise olarak tetkiki: Tedkik ettiğimiz devirde bir taraftan nüfusun durmadan artmakta olması dolayısıyla, bilhassa tekniğin ve iktisadî teşkilatın geriliği yüzünden yaşama ve hayatını kazanma saha ve imkânlarının mahdut bulunduğu bir muhitte, *fazla nüfusun kendisine yer ve iş bulamayışı*, diğer taraftan müstemlekelere fazla kıymetli maden idhali neticesi, *fiatlarda vukua gelen daimî yükselişlerin ve paranın kıymetini durmadan kaybetmekte olmasının*, muhtelif zümrelerin gelinde yaptığı değişmeler dolayısıyla, *ictimâî bünyede vukubulan çözüme ve tegayyürler, köylüye ait toprakların zenginlerin eline geçmesi ve nihayet Şark ticaret yollarının ehemmiyetini kaybetmesinden mütevellid getir darlığı ve işsizlik*; XVI. asır Akdeniz memleketlerinin şarkında ve garbında bir kutupta lüks ve serveti artırırken diğer kutupta sefaletin büyümesine sebep oluyordu. *İktisadî ve malî buhranlar neticesinde* halk yığınları arasında umumîleşen emniyetsizlik, huzursuzluk ve sefalet, şiddetli isyan ve karışıklıklarla kendisini

ifade edemediği zamanlar da bile, için için çalışarak, ihtiraslarını tahrik ettiği sınıflar arasındaki ahenk ve nizami bozuyor ve memlekette her an patlamağa hazır bir ihtilâl havası yaşatıyordu.

Prof. Braudel'in güzel kitabının Osmanlı İmparatorluğu tarihi bakımından çok enteresan olan bahislerden birisini teşkil eden «sefalet ve eşkiyalık» (misere et banditisme) isimli fasılda (Sf. 648-657) işte bu meseleler incelenmektedir. Bu fasıl okunupta bizde «Celâli isyanları» namı altında ötedenberi malûm olan, fakat hakiki sebepleri ile mahiyeti şimdiye kadar bir türlü anlaşılamaayan ve hatta tamamen Osmanlı İmparatorluğunun siyasî bünye hususiyetlerine ve onun devlet adamlarının idaresizliğine atfetmek âdet olan bu hâdiselerin, bu devirde bütün Akdeniz memleketlerini işleyen umumî bir buhranın Osmanlı İmparatorluğunun hâkim olduğu bölgelerde hususî şekiller altında bir devamı olduğu anlaşıldıktan sonra, bu meselelerle uğraşan Türk tarihçilerinin ellerindeki malzemeyi tekrar gözden geçirerek onları *Prof. Braudel*'in fikirlerinin tesiri altında yeniden manalandırmağa mecbur kalacaklarını zannediyoruz.

Gerçekten *Prof. Braudel*'in Batı Akdeniz memleketlerinde türlü tezahürlerini çok iyi bir şekilde zapt ve tasvir ettiği ve elindeki mahdut vesikalardan da aynı ceryanların Türkiyede ne şekilde devam ettiğini pek alâ kestiremediği bu hareketler, fikrimizce, diğer Avrupa memleketlerindeki benzeren sebeplerin tesiri altında hep aynı şekilde tezahür etmiş hareketler olup, her iki tarafta da servet kaynaklarına ve mevcut iş hacimlerine nazaran fazla veskûn bir hale gelmiş olan memleketlerde sefâletin artmasının, sebepleri hep aynı olan iktisadî, malî buhranların doğurduğu memnuniyetsizliğin ve içtimalî bünyedeki çözülüşün bir ifadesidir. Bu hususta: *Prof. Braudel*'in yerden göğe kadar hakkı olduğunu zannediyorum.

Gerçekten, aynı devirde Türkiyede de serseri ve dilenciler ziyadesiyle artmış, eşkiyalık (ve onun diğer bir şekli olan korsanlık) iktisadî nizami, siyasî vahdet ve içtimai huzuru tehdit edici bir şekil almış, türlü şekiller altında ihtilâl ve isyanlar her tarafta çoğalmıştır. Köyünde işleyecek toprak bulamayan veya zenginlerin çiftliklerine katılmak üzere toprağı elinden almış bulunan işsiz köylüler, tımarı elinden alınan sipahiler, kendileri için yapılacak bir iş kalmadığı için bir çete reisinin veya ümeradan birinin «kapı kulu» olmağa hazır «leventler» ve nihayet bu devirde dikikate şayan bir ihtilâl kuvveti halinde adedleri ziyadesiyle artmış olan ve isyanlarıyla devleti ciddi bir şekilde meşgul eden medrese talebeleri, bu isyanların lüzumlu gönüllülerini teşkil etmişlerdir. Türkiye'de de eşkiyalık, siyasî, sosyal veya ekonomik türlü çehreleriyle her tarafta meydana çıkmış; Balkanlarda olduğu gibi, siyasî gayelere bürünmüş ve millî kahramanlar yaratmış; bir çok yerlerde dinî davaları benimsemiş, dinî, askeri şefler bulmuş; top, tüfek tedarik ve müstahkem mevkiiler işgal ederek merkezden gönderilen askeri kuvvetleri defalarla mağlup edebilmiş ve bu suretle devletin varlığı için de ciddi bir tehlike teşkil etmiştir.

Eşkiyalık ve isyan hareketlerinin Türkiye'de bu devirde bu kadar bâriz ve tehlikeli şekiller almış olmasının bir sebebi de, şüphesiz, diğer Akdeniz memleketleri işsiz ve serseri guruplarından bir kısmını iş ve sergüzeşt aramak üzere müstemlekelere gönderebildikleri ve yeni açılan müstemleke ticaretiyle bu memleketlerde iş hacmi ve zenginlik arttığı halde, Türkiye'nin fazla nüfusu yaşatmak, iktisadî ve malî buhranların sefil bir hale soktuğu ümitsiz halk kitlelerini verimli bir şekilde meşgul etmek, huzur ve sükûna kavuşturabilmek için bütün imkânları gittikçe kaybetmeğe mahkûm bir vaziyette kalmasıdır.

7. İmparatorlukların teşekkülü ve bu devirde idarelerinin arz etmiş olduğu müşküller: *Prof. Braudel*'in kitabında dikkate şayan bir şekilde işlenmiş olan bahislerden birisi de XV. ve XVI. yüzyıllarda Akdeniz bölgesinde *İmparatorlukların teşekkülü ve idaresi* meselesidir: Müellife göre, fertlerin, hususî ahval ve şartların bu hususta oynadığı rol inkâr edilemez ise de, bu asırlarda *büyük imparatorlukların teşekkülünün muayyen iktisadî ve malî sebepleri* vardır. Ateşli silâhların ve bilhassa topun ve donanmanın geniş ölçüde kullanılmağa başlaması ile harp tekniği büsbütün değişmiş ve bilhassa *harp, ancak büyük devletlerin tahammül edebileceği kadar yüksele masrafları icap ettirmeğe başlamıştır*. Bu sebeple, XIV. asırda Akdeniz bölgesinde hâkim olan *küçük şehir devletleri* artık vaziyete hâkim olamayıp birer bloka iltihak etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Müellife göre, bu suretle meydana çıkmış olan büyük imparatorlukların Sarkta veya Garpte hep aynı müşkillerle karşılaşacağı ve bu müşküllerle mücadele etmek için her iki tarafta ta aynı olan bir takım usul ve teşkilâtın meydana çıktığı görülmektedir:

Meselâ, yeni devletlerde *kalabalık bir memur sınıfı* teşekkül ve inkişaf etmiştir. Bu devirde rüşvet vererek memuriyet satın almak (vénalité des charges) ve vergi tahsilâtı işlerini mültezime satmak usulü genişlemiştir. Harp ve idare masrafları gün geçtikçe artmakta olan imparatorluklar içinde, krediye olan ihtiyaç ve çok büyük ve zahmetli bir iş olduğu halde bir memleketten diğer memlekete para göndermek zaruretleri, büyük sermaye sahiblerine devlet nezdinde itibar kazandırmış ve malî *kapitalizmin* inkişafına sebep olmuştur.

Müellif, imparatorlukların o zaman karşılaştığı en büyük ve halli müşkül meselelerden birisinin de, nakil ve mu-

habere vasıtalarının o günkü durumunda, *mesafeyi yenmek problemi* olduğunu kayd ve bu işin o zamanki imkânlarını tedkik etmektedir. Müellif, 1566 yılında Macaristan'a doğru sefere çıkan Türk Sultanı Süleyman'ın Tuna'ya sekzen günde vardığını ve muasırlarının kaydettiklerine göre, ordularının arkasında 30-40 bin develik katarların levâzım taşıdığını yazmakta ve aynı şekilde türklere bu devirde İran içlerinde yaptıkları harplerin yolsuz bir bölgede iptidai vasıtalarla insan ve malzeme sevkîyatını teşkilâtlandırılabilmiş olmaları *stratejik büyük muvaffakiyetler* olarak tasvir etmektedir. Aynı meseleleri İspanya imparatorluğu ölçüsünde ortaya çıkış şekilleri ve bu devletin uzak harp ve siyaset meydanlarında müessir bir şekilde tetkik edilmiştir. Müellifin bu maksatla denizde ve karada nakliyatın ve haberlerin mekân içinde yarılmaya temposunun *normal veya bir rekor teşkil eden süratleri ve maliyetleri hakkında yaptığı hesaplar* hakikaten enteresandır (s. 309).

Müellifin bu devirde harblerin artık küçük devletlerin işi olmaktan çıkarak, *sanaî, malî büyük kaynaklara dayanan büyük bir iş* olduğunu göstermek için yaptığı hesaplar da çok mânalıdır. Harbin, umumiyetle yapıldığı gibi yalnız devletler arasındaki siyasi münasebetlerin bir şekli gibi tedkik edileceği yerde, müellifin yaptığı şekilde *teknik ve ekonomik terakkilerle muvazî olarak incelenmesi*, hadiselerin daha iyi anlaşılmasına sebep olmaktadır. Filhakika, müellifin Philippe II. devrinde bir donanmanın gemiler, levazım, teçizat, asker ve kürekçilerinin ayrı ayrı maliyet hesaplarını gösterir rakamlar vermiş olması; bir kal'anın inşası, muhafaza ve müdafası için ihtiyar edilmesi lâzım gelen fedakârlıkların hesablanması; onun icabı ve mütamadî inkişafının ortaya koyduğu iktisadî ve malî problemleri izahı; müdafaa harpleriyle istilâ harblerinin maliyet masrafları

arasındaki farkların mukayesesi; deniz harblerinin bir zenginlik yarışı olmasının isbat edilişi, bize *Türklerin yeni müstemleke ticaret ve teşkilât tarafından desdehlenen, Atlantik ve Hind denizi tecrübeleri ile gemicilik tekniğinde ve gemilerin hazir olduğu ateş kuvveti bahsinde kendilerine nazaran çok ileride bulunan İspanyol ve Portekiz donanmalarını ne için mağlup edemediği daha iyi anlaşılacaktır.*

Müellifin harp ve ticaret gemilerinin şekillerinde, tonlarında, silâhlarında, hareket kabiliyetlerinde trafiğin cins ve hacmine ve menşesine nazaran elverişli olup olmamalarında, inşa masraflarında vukua gelen değişikliklerin Akdeniz'deki ticarî münasebetlerin şekli ve akibeti üzerindeki tesirlerini tedkik eden sahi-feleri de cidden istifadelidir.

Hülâsa, *Prof. Braudel*'in büyük kita-

bı Türkiye tarihçileri için *zengin ilhamlarla dolu muazzam bir çalışma programıdır.* Bundan sonra aynı büyük meseleleri aynı şemalar içinde vazedip onları (müellifin kullanmak imkânından mahrum bulunduğu) Türk arşivlerinin zengin malzemesinden faydalanmak suretiyle işliyebilecek olan tarihçerimiz, hem kendi tarihlerine hem de Akdeniz memleketlerinin, umumî tarihine geniş ölçüde hizmet etmiş olacaklardır. Modern tarih araştırmalarında milletler-arası iş birliğinin lüzum ve ehemmiyetini ortaya koyan bu büyük eserle, Türkiye tarihine getirdiği yeni buluş ve görüşlerle bu sahayı zenginleştirmiş ve çok feyizli neticeler vadeden müstakbel çalışmalar için zemini hazırlamış olan *Prof. Braudel*'e Türk tarihçileri geniş ölçüde borçlu kalmışlardır.

Ömer Lütfi Barkan

Jaime Salva, *La orden de Malta y las acciones navales españolas contra Turcos y Berberiscôs en los siglos XVI y XVII* [Malta şövalyeleri ve XVI ile XVII. asırlarda İspanya'nın Türkler ve Barbaresklere karşı deniz seferleri]. Madrid, 1944 (Instituto Historico de Marina, Consejo Superior de Investigaciones Cientificas). 447 s. hife.

Bir kitabı, neşrinden 8, 9 sene sonra tanıtmağa kalkışmak garip görünebilir. Fakat bahismevzuu eser Osmanlı tarihiyle uğraşanları yakından alâkadar ettiği halde gözlerine tesadüfle ilişecek mahiyette değildir. Akdeniz milletlerinin müşterek bir tarihe sahip olmalarına rağmen Akdeniz tarihini yazanlar arasında iş birliği henüz tesis edilmemiştir. Din ayrılığından ve eski din kavgalarından ileri gelen yabancılığın bazı sahalarda günlerimize kadar devam ettiği ve bugünkü ilmi neşriyata dahi bulaştığı görülmüyor: XVI. asır boyunca Akdeniz hakimiyetini birbirinin elinden almağa çalışan iki büyük devletin mirasçıları bu

gün birbirinin ilmi tedkiklerinden ancak bir tesadüfle haber alıyorlar. Albay Jaime Salvá'nın eseri buna bir misal teşkil edebilir. La Orden de Malta isimli kitap, sonradan Malta şövalyeleri adıyla tanınan askerî - dinî teşkilâtın tarihçesini tâ XI. asrın başında Kudüs'de vukubulan kuruluşundan başlattıktan sonra evvelâ Rodos'a, nihayet Kanuni Süleyman devrinde Malta adasına geçişi ile safha safha anlatarak XVII. asrın sonuna kadar getirmektedir. Eserde en geniş yer, XVI ile XVII. asırlarda Osmanlılarla ve Şimalî Afrikada'ki ocaklarda olan muharebelere verilmiştir. Teşkilât dâhilinde, hakimiyetin Fransızlardan İspanyollara geçmesiyle nihayetlenen uzun iç rekabet kavgaları da aydınlatılmaktadır. Bir ehlihalip taassubiyle yazılmış olan eser sırf İspanyol kaynaklarına dayanmaktadır. Bu yüzden anlaşış tek taraflıdır, fakat kolay kolay ele geçmeyen bir çok mehazlardan istifade etmesi bakımından tarih müdakkikleri-ne faydası dokunacaktır. Kitabın en